

М.А. Швайка,
доктор економічних наук,
академік Академії економічних наук України, м. Київ

УКРАЇНСЬКІ КОРЕНІ КРЕДИТНОЇ ТЕОРІЇ ГРОШЕЙ

(український учений М.І. Туган-Барановський — основоположник сучасної теорії грошей, яка панує в усьому світі)

На шляху становлення й розвитку української економіки є багато перешкод, які живлять і поглиблюють кризові процеси. Чимало з них пов'язані з незадовільним, нечітким функціонуванням грошово-кредитної й банківської системи. Для підвищення ефективності її функціонування важливе значення має усунення перешкод, що існують у розумінні наявних тут проблем. Актуальність цих питань навіть на 15-му році незалежності України зумовлюється їх складністю й великою важливістю. Провідні західні науковці засвідчують, що тривале економічне зростання на майбутні 10—30 років зумовлюватиметься глибиною розвитку банківської системи [1]. Розв'язання цього завдання належить до числа найскладніших завдань державного будівництва. Для того, щоб успішно управляти грошовим обігом, треба добре розібратися в тому, що собою являють сучасні гроші, яка їх суть, які механізми функціонування, яку роль відіграють. На жаль, у розумінні цих питань немає належної ясності, і через це в грошовій політиці допускаються серйозні прорахунки й помилки, через які країна несе великі втрати.

Досі переважає грубе матеріалістичне, відірване від життя догматичне трактування грошей як товару, що виконує роль загального еквівалента. Це положення запозичене в теоретиків XIX ст. (у першу чергу в Маркса), не відображає сучасного, високого рівня розвитку грошових відносин і банківництва, й непридатне для практичного використання. Гроші давно вирвалися зі своєї матеріальної шкаралупи й порвали з нею безпосередній зв'язок. Як суспільне відношення вони регулюються властивим їм суспільним способом. Свою суспільну роль вони виявляють безпосередньо, як усвідомлений феномен людських відносин, як їх ефективний регулятор.

У світі панують кредитні гроші, які виступають у вигляді боргових вимог і зобов'язань і набувають форми векселів, чеків чи електронних сигналів, рухаються по рахунках у банку у вигляді відповідних записів або кристалізуються у вигляді готівки. Кредитні гроші, які звільнилися від золотої, металевої оболонки й виступають як боргові зобов'язання, що вимагають високого рівня розвитку довірливих відносин, не перевозяться возами й не переносяться скринями, а руха-

ються банківськими рахунками (на одні рахунки зараховуються, з інших знімаються). Сучасна організація кредитного грошового обігу базується на високому рівні розвитку банківської справи, формуванні численних інститутів, у першу чергу центральних банків країн, які регулюють грошову політику країн.

Таким чином, розвиток кредитних грошей передбачає насамперед виникнення й поступове поширення банків. Майже 95% розрахунків у країнах з розвинутою ринковою економікою здійснюються через банки. З одного рахунку гроші знімаються, на другий перераховуються. У більшості випадків банки перебувають між собою в кореспондентських відносинах і задіяні в єдину мережу партнерських відносин.

Нові явища й процеси, що наступили в організації грошового обігу у XX—XXI століттях, істотно змінили суть грошей і їхню природу, розкрити які з допомогою закостенілих догматичних теорій XIX ст. неможливо.

Американський економіст Дж. Кікс про особливості сучасних грошей пише: «У світі банків і страхових компаній, грошових ринків і фондових бірж сучасні гроші є дещо зовсім відмінним від того, чим вони були до того часу, як з'явилися ці інститути, тому, щоб грошово-кредитна система могла функціонувати стабільно, потрібні інституційні умови, які б її регулювали...» [2, с. 65]. Гроші стали, по суті, електронними спалахами, які пролітають через електронні проводи й посилаються із супутників: жодна валюта у світі не підкріплюється більше нічим, крім чистої довіри [3, с. 226]. Суть сучасних грошей, отже, провідні економісти, як видно, не зводять до металевого золотого змісту, за який досі чіпляються автори деяких праць.

Наш вік — це вік нових банківських послуг, фінансових новинок і експериментів. Багато мук і страждань зазнають економісти при намаганні пояснити внутрішню вартість сучасних кредитних грошей, які виступають як паперові знаки й символи чи як електронні сигнали й позбавлені матеріальної золотої плоти, а отже, і внутрішньої вартості. Ці зусилля є марними, тому що ці гроші внутрішньої вартості не мають. Вони є штучною мірою для вираження вартостей інших товарів. А для цього їм внутрішня вартість не потрібна.

Тут застосовується старий гегелівський принцип для аналізу сукупності незнайомих, непізнаних речей. Одна з них сприймається як визначена, і з її допомогою пояснюються інші.

Цей мій, особистий, виклад питань, пов'язаних з визначенням суті кредитних грошей, близький до підходу Туган-Барановського, який домагався створення грошей, які «були б просто умовними знаками... ідея паперових грошей... — символічних зображень грошей, які повинні замінити металеві гроші в обігу й виконувати всі їх функції» [4, с. 169].

Гроші — неоднозначне поняття. Їхній зміст неможливо виразити одним словом. «Гроші — засіб оплати товарів і послуг, засіб вимірювання вартості та засіб збереження (нагромадження) вартості» [5, с. 12]. Ця штучна грошова міра довго була прив'язана до золота, і тепер її помилково ототожнюють із золотом, хоч золото з обігу зникло. Реальні вартості цих грошей визначаються за допомогою їхньої оцінки в інших грошах або валютного курсу. Наскільки поширена плутанина в розумінні цього питання, говорить наведене положення: «При сучасних кредитних грошах, нерозмінних на золото, ціна товару знаходить своє вираження не в одному специфічному грошовому товарі, а в усіх інших товарах, нагадуючи розгорнуту форму вартості» [6, с. 20].

Вартість національних грошей визначається за допомогою встановлення Центральним банком валютного курсу, причому не в одній, а в декількох валютах, з якими найчастіше доводиться мати справу підприємцям і банкірам. За допомогою встановлення валютного курсу визначається вартість (цінність) національної валюти: вона вартує стільки, скільки за неї дають інших грошей. У тому випадку, коли економістам доводиться натрапляти на слід грошей без внутрішньої вартості, чи грошей з урізаною внутрішньою вартістю, вони це сприймають як відхилення від правила, оскільки не можуть звільнитись від догматичних поглядів на необхідність внутрішньої вартості грошей. Запитуючи, як формується вартість кредитних грошей, що не мають внутрішньої субстанціональної вартості, вони відповідають: «Її формування й функціонування відбувається під впливом тих самих факторів, котрі в умовах золотомонетного стандарту спричинювали відхилення номінальної вартості золотих грошей від реальної» [7, с. 15]. Це відбувалося тоді, коли золоті монети зношувались і продовжували по-старому функціонувати як повноцінні гроші, і у випадку фальшування монет царями й королями (при збереженні їх потрібної кількості).

Внести повну ясність у так зване надумане питання про внутрішню вартість кредитних грошей може допомогти дослідження генези їх виникнення. Пам'я-

таючи про генезу виникнення золотомонетної системи з товарного обміну, що базувалася на грошах з внутрішньою вартістю, економісти намагаються перенести цей принцип на кредитні гроші, принципи функціонування яких базуються на іншій релігії. У першому випадку брак довіри продавця до покупця компенсувався передачею в руки першого еквівалента (рівноцінної речі). При розвинених довірливих кредитних відносинах потреби в цьому немає. З виникненням кредитних відносин і здійсненням реалізації товарів з відстрочкою платежу, наприклад, на 100 тис. грн., зустрічного переміщення матеріальних цінностей між продавцем і покупцем не відбувається, оскільки покупець матеріальними цінностями взагалі не володіє й купує товар у кредит.

У першого зменшилися матеріальні блага на 100 тис. грн., у другого — збільшилися на 100 тис. Покупець не заплатив грошей, але виписав вексель, боргове зобов'язання на 100 тис. грн. Це боргове зобов'язання набуває властивостей грошей. Таким чином метаморфозою товару створюється еквівалент товару, гроші. Економісти даремно ламають собі голову над питанням, що стоїть за цими кредитними грошми, яка їх внутрішня вартість. Ці кредитні гроші виражають у грошовій формі борг, і не більше. Усе тут базується на довірливих відносинах, які при нерозвиненому обміні відсутні.

Ця властивість кредитної системи створювати гроші є великим суспільним дивом. Появу векселя економісти прирівнюють до відкриття вогню й колеса [8, с. 3]. На окреслених вище принципах базується весь механізм створення кредитних грошей незалежно від того, чи торгова угода оформлена векселем, чи ні. На суму угоди банк може сам створювати гроші й надавати позику покупцю. Цей процес створення грошей, отже, може відбуватися з другого кінця товарної метаморфози, але кредитна природа його від цього не змінюється. Заміна приватних векселів підприємців векселями банку призвела до появи банкноти, яка являє собою зафіксоване на папері зобов'язання банку перед пред'явником банкноти, а не перед конкретним одержувачем платежу.

Здійснення операцій з борговими зобов'язаннями забезпечується сьогодні за допомогою високорозвиненої банківської системи, яка своєю мережею покрила всі країни, втягнуті в систему розрахунків, а також високопродуктивної електронної техніки.

Вексель розглядається як конкретний спосіб витягнення економіки з кризи (Компаньон. — 1996. — № 7). На векселі базується об'єктивний процес створення грошей. Цей кредитний механізм монетизації, або наповнення сфери обігу живими грошми, є досить ефективним, але в нас він не працює [9—11]. Нам по-

винно бути за це соромно, бо найбільш глибокий і обґрунтований аналіз цих кредитних механізмів створення грошей і їх ефективного функціонування дав український учений М.І. Туган-Барановський. Цей його вклад у науку визнано в усьому світі.

Туган-Барановський виходив з того, що гроші (грошові зобов'язання) створюються об'єктивним процесом обміну, який здійснюється за допомогою продажу товарів у кредит. Усі ж труднощі, пов'язані з обміном між собою цих зобов'язань, зводяться до виконання державою своїх регуляторських функцій. Регулювання відносин між двома суб'єктами не може тут бути достатнім. Цей процес повинно взяти в руки суспільство (держава).

«Найкращим слов'янським економістом» назвав австрійський історик економічної думки Й. Шумпетер нашого співвітчизника Михайла Івановича Туган-Барановського (20.01.1865—21.01.1919). Він був першим українським економістом світової слави, наукові теорії якого визнали зарубіжні вчені різних шкіл і напрямків, оскільки перебували під безпосереднім впливом його вчення. За старою традицією Туган-Барановського зарахували до числа видатних російських економістів, хоч він не має ніяких російських коренів. Його мати українка, а батько татарин. Навіть тепер, після розсоюзнення, у передмові до виданої в Москві збірки праць М.І. Туган-Барановського автори передмови пишуть, що в книжці опубліковані праці російського економіста зі світовим іменем [12, с. 2—3]. Звичайно, що про українське коріння Туган-Барановського тут немає й натяку.

Ця оцінка М.І. Туган-Барановського як російського вченого є не тільки несправедливою, а й образливою. Він не був блудним сином чи національно збайдужілим, а був великим патріотом України, за яку віддав своє життя (помер у державному службовому відрядженні в потязі дорогою до Парижу, куди їхав у складі української дипломатичної місії). Працював Міністром фінансів, торгівлі і промисловості Української Центральної Ради в УНР, віддав багато сил створенню Української академії наук, організації Українського державного університету, кооперативному руху. Він брав активну участь в українському громадському й культурному житті, відстоював створення власної української валюти. Навіть радянські автори, цитуючи полемічні питання Леніна проти теорії Туган-Барановського, називали його активним діячем контрреволюції на Україні, а не в Росії.

Стосовно цього показовою є оцінка діяльності Туган-Барановського в Україні, що дана в некролозі, уміщеному в журналі «Українська кооперація»: «Один з найвидатніших економістів Європи, ім'я якого користувалось заслуженим визнанням у цілому науковому світі, М.І. Туган-Барановський під час теперішньої ре-

волюції рішуче і впевнено вернувся до свого народу, приєднався до українського національного руху й йому отдав свої багаті здібності, свій великий науковий досвід, свою енергійну силу...» (Українська кооперація. — 1919. — Кн. 1. — С. 1). Про все це треба пам'ятати дослідникам творчості Туган-Барановського.

Слідом за російськими економістами ці помилкові твердження повторюють економісти Заходу. Так, згідно з бібліографічним словником провідних економістів 1700—1986 рр., виданому в 1987 році в США, М.І. Туган-Барановський вважається видатним російським економістом зі світовим ім'ям [13].

Слід відзначити, що українські вчені не зайняли в цьому питанні принципової позиції. Інститут економіки Національної академії наук України пішов на безпринципний компроміс і назвав М.І. Туган-Барановського одночасно й російським, й українським економістом [14]. Ця оцінка Туган-Барановського перенесена з літературних джерел періоду тоталітаризму [15]. На мою думку, науковці академічного інституту ніяк не можуть позбутися старої проімперської традиції й не враховують такої важливої обставини, як те, що тепер Україна стала незалежною державою і немає потреби віддавати її вірних синів чужинцям. Виходить, що національне й духовне відродження, відродження історичної пам'яті їх не стосується.

У радянський період ім'я Туган-Барановського на Україні замовчувалось і його погляди не підлягали розгляду. Як виняток слід згадати працю з теорії грошей В.С. Власенка, який, хоч і в негативному плані, дав аналіз монетарних поглядів Туган-Барановського, що відкривало можливість читачам самостійно ознайомитися з доробком нашого земляка.

Проте українська діаспора не забувала славного сина України, видатного вченого світового рівня. У зв'язку з цим слід назвати праці І.-С. Коропецького, В.П. Тимошенка, А. Качора, Н. Балабкінса, а також Д. Дорошенка, М.І. Ковалю, О.К. Мицюка, О. Лотоцького. Велика заслуга в популяризації творчості Туган-Барановського належить італійському вченому А. Граціані, який у 1987 році вперше на Заході опублікував його працю «Паперові гроші і золото». Україна ж це зробила із запізненням на 17 років.

Здійснений Туган-Барановським глибокий аналіз тогочасного активного втручання держави в економічне життя і, насамперед, у регулювання грошового обігу, гігантське розширення обсягів кредиту й подальше зростання його ролі, облаштування могутньої мережі різноманітних банківських установ для обслуговування грошового й кредитного обігу дозволили йому зробити істотний внесок у розвиток новітньої кредитної теорії грошей, на 50 років наперед передбачити неминучість демонетизації золота.

Світова монетарна теорія та практика протягом цілого ХХ століття розвивалася за Туган-Барановським, застосовуючи його підхід, метод аналізу. Під впливом учення нашого вченого рідшали лави захисників товарної природи грошей і золотого металізму, а їхні теоретичні висновки все важче було підтвердити фактами реального життя, тому вони перетворювалися в мертві догми. Практика й життя все більше витісняли золото з грошового ладу все більшої кількості країн, які змушені були переходити від золотомонетного до золотозливкового стандарту, від золотозливкового до золотодевізного, поки нарешті в 70-і роки золото повністю було витіснене з грошових систем.

На принципах, сформульованих майже 100 років тому нашим земляком, видатним ученим і державним діячем, вірним сином України, побудовані грошові системи всіх країн світу. Як справедливо відзначає український економіст з діаспори І.-С. Коропецький, посилаючись на Шумпетера, «ті, хто висував такі радикальні для тих часів міркування (щодо запровадження регульованих паперово-грошових систем), були здебільшого на периферії наукового та політичного життя (або навіть вважалися шарлатанами). Практично всі відомі економісти дотримувалися золотої чи срібної системи аж до Першої світової війни... а чимало їх залишилося вірними ідеям металізму навіть під час Другої світової війни» [16, с. 219]. І навіть Кейнс відійшов від металізму і визнав реальність ідеї паперових грошей лише в кінці 20-х років, тобто майже на 20 років пізніше Туган-Барановського.

Туган-Барановський довів, що передумовою успішного функціонування цієї паперової (кредитної) грошової системи є можливість підтримання вартості грошей на стабільному рівні через механізм державного регулювання кількості грошей в обігу й підтримання їх належного валютного курсу щодо інших валют. Тепер усі бачать, що це забезпечується за допомогою активної державної політики й чітко функціонуючої розгорнутої мережі банківських установ з різноманітними формами обслуговування.

Поширене економістами твердження про те, що Туган-Барановський є автором теорії паперових грошей, є неточним. Готівка в обігу країн з розвиненою економікою посідає не більше 3—5% загального обігу. Зрозуміло, що ця мізерна частка грошового обігу не може визначати природи всієї грошової системи, яка за своїм характером є кредитною. Те, що свої гроші Туган-Барановський виводив з кредиту, зі зміненої метаморфози товару, видно з багатьох його міркувань. Так, розглядаючи паперові гроші Австрії — крони, що були введені в обіг під час реформи 1892 р., Туган-Барановський писав: «...з часу новітнього австрійського законодавства паперові гроші вступили в нову

фазу свого розвитку. Ця нова фаза характерна тим, що формування вексельного курсу (а отже, й лажу) перестало бути стихійним наслідком вільної гри економічних сил, а потрапило під планомірний контроль суспільства. Держава з пасивного спостерігача формування лажу на грошовому ринку стає активним керівником цього господарського процесу і таким чином компенсує слабкість паперових грошей, яка полягає в тому, що паперові гроші не мають своєї «внутрішньої цінності» подібно металевим» [17, с. 81—82].

Посилання Туган-Барановського на австрійську грошову систему є не випадковим. Австрія першою побудувала грошову кредитну систему, повністю відірвану від золотого забезпечення. І цього не міг не помітити такий тонкий аналітик, як Туган-Барановський, який у цьому новому паростку зумів розглядити зовсім нове явище.

Монетарна теорія Туган-Барановського справляла й досі справляє істотний вплив на економістів Заходу. Глибоко аргументовано писав про прямий вплив монетарних ідей Туган-Барановського на розвиток теорії грошей Кейнса В.Є. Власенко: «Є підстави думати, що погляди Кейнса на гроші й грошовий обіг формувалися в певній мірі під впливом теорії грошей Туган-Барановського. Туган-Барановський був економістом зі світовим ім'ям, а Кейнс, як і інші буржуазні економісти Заходу, уважно слідкував за грошовим обігом і економічною думкою Росії...» На підтвердження значної зацікавленості Кейнса станом справ у грошовій системі Росії Власенко посилається на власне визнання Кейнса. Крім того, у тогочасній періодиці Росії були повідомлення про те, що Кейнс у період НЕПу приїздив до Москви для безпосереднього знайомства з розбудовою нової грошової системи Росії.

На підставі цих фактів В. Власенко робить висновки, що «...безперечно одне: основні ідеї теорії грошей були висловлені Туган-Барановським майже на десятиліття раніше (за Кейнса) в праці «Паперові гроші та метал». Подібність Кейнсової теорії грошей з туганівською не обмежується їхньою сутністю, а часом сягають формулювань і термінології [18, с. 213].

Теоретичними викладками Туган-Барановського користувалося радянське керівництво при проведенні першої, до речі, успішної грошової реформи. В.Є. Власенко вважає, що Туган-Барановський вплинув на Преображенського та інших радянських економістів і що структура радянської монетарної системи того часу справді була заснована на його ідеях. Переконавшись у безперспективності намагань знищити гроші й обмін і запровадження прямого комуністичного розподілу, радянське керівництво вирішило відродити товарно-грошові відносини й банки. Щодо шляхів проведення грошової реформи висловлювалися два підходи. Бу-

дучи озброєними теорією Маркса, догматики домагалися відродження золотомонетного обігу, який був надто дорогим і непосильним. Прийняті в той час законодавчі документи, якими започатковано проведення грошової реформи 1922—1924 рр., були явно зорієнтовані на відновлення в Росії золотомонетного стандарту [19].

Демагогічне твердження про золоте забезпечення рубля завжди було на озброєнні радянського керівництва, хоч воно й не мало ніякого підтвердження на практиці. У березні 1950 р. було оголошено, що рубль містить 0,222169 г золота. У зв'язку зі змінням масштабу цін у 1961 р. золотий вміст рубля становив 0,987412 г золота. Прагматики, які взяли гору, бачили можливість дешевшого, менш болючого шляху проведення грошової реформи у використанні ідей Туган-Барановського щодо створення кредитної грошової системи. Здійснені заходи нагадували австрійську грошову реформу 1892 р. Наголос робився на забезпеченні стабільності грошей за допомогою регулювання державою їх кількості й на стабілізацію обмінного курсу рубля. Усе це було копіюванням австрійської грошової системи 1892 р., у якій провідну роль відігравав Центральний банк. З цього приводу Туган-Барановський писав: «Таким чином, новим статутом Австро-Угорського банку на нього покладене надзвичайно важливе завдання — таке регулювання вексельного курсу, щоб курс австрійської валюти завжди тримався якомога ближче до паритету. Це регулювання вексельних курсів повинно було замінити собою, за задумом керівників австрійських фінансів, обмін білетів Австро-Угорського банку на метал, через що держава й звільнила банк від зобов'язання обмінювати його білети на метал.

Замість обміну банкнот на золото держава поставила в Австрії центральному банку зовсім нове завдання — регулювання курсу паперових грошей на рівні, якомога ближчому до паритету. Як відомо, основним недоліком паперових грошей, звичайно, є нестабільність їх цінності: саме в цьому відношенні паперові гроші й поступалися в попередні часи металевим. Міра цінності, якою є гроші, повинна передусім сама не коливатися у своїй цінності. Це цілком очевидно й не потребує пояснень.

Економічна наука визнавала паперові гроші поганими грошима саме тому, що вони коливалися в своїй цінності. Якби можливі були паперові гроші, цінність яких була б такою ж стабільною, як і цінність металевих грошей, то такі гроші нічим не поступалися б металевим.

І ось Австрія показала нам приклад, що такі паперові гроші можливі. Обмін білетів Австро-Угорського банку на золото так і не був запроваджений — не

тому, що для цього золоті запаси Австро-Угорського банку були недостатніми, а тому, що й громадська думка країни, і державна влада переконалися в недоцільності такого обміну та в можливості досягнути цієї самої мети — паритету білетів Австро-Угорського банку із золотом — без будь-якого зобов'язання обміну їх на метал, а лише через активну валютну політику. Австро-Угорський банк, як і інші банки, купує та продає іноземні векселі. Цими операціями банк може впливати на вексельний курс і, отже, може в певних межах тримати вексельний курс на тому рівні, який визнається доцільним. Звичайно, влада Австро-Угорського банку над вексельними курсами має певні межі, але в цих межах вона, безумовно, є, як про це свідчить багатолітній досвід.

Відхилення вексельного курсу від паритету за період 1896—1911 рр. були не більшими, ніж у країнах з металевою валютою, навіть, імовірно, ще меншими. Пояснюється це надзвичайно вмілою та енергійною діяльністю Австро-Угорського банку, який монополізував у своїх руках майже всі операції в країні з продажу іноземних векселів. У той час, як в інших державах вексельний курс формується на основі незалежних одна від одної угод багатьох осіб, в Австрії вексельним курсом управляла одна центральна установа, що має у своєму розпорядженні величезні кошти й керується у своїй діяльності аж ніяк не прагненням отримання найбільшого зиску, а міркуваннями загальнодержавного інтересу. Коливання вексельного курсу, з погляду інтересів приватних осіб та установ, зайнятих угодами з іноземними векселями, не є чимось небажаним чи збитковим, оскільки ці особи та установи можуть вигравати від подібних коливань, своєчасно передбачаючи їх чи навіть штучно викликаючи. Тому за повної лібералізації біржових угод з векселями не помічається тенденції до зменшення коливань вексельного курсу.

Навпаки, Австро-Угорський банк, монополізувавши у своїх руках усю справу продажу та купівлі іноземних векселів у країні, планомірно намагається підтримувати стабільність вексельного курсу, не зупиняючись при цьому перед вельми значними витратами та збитками для себе. Якщо вексельний курс ставав для Австрії несприятливим, то банк викидав на ринок значну кількість іноземних векселів за зниженою ціною і, таким чином, підвищував ціну австрійської валюти на шкоду своїм власним інтересам. І це зовсім не дивно, тому що банк є не тільки комерційною, а й державною установою, на яку державою покладена надзвичайно важлива функція — підтримання стабільності національних грошей.

Золота валюта, заради якої була розпочата в Австрії реформа 1892 р., так і не була запроваджена:

золота валюта передбачає обмін паперових грошей на золото, а білети Австро-Угорського банку залишилися нерозмінними. Австрія і після реформи 1892 р. залишилася країною паперової валюти; проте австрійські паперові гроші з половини дев'яностих років минулого століття набувають **істотно іншого характеру, ніж раніше, — до цього паперові гроші були грошима з нестабільною цінністю, що постійно змінювалася, а тепер вони стають грошима з такою ж стабільною цінністю, як і металеві гроші.**

У цьому й полягає те істотно нове, що дав нам досвід Австрії. Ось чому можна стверджувати, що з часу новітнього австрійського грошового законодавства паперові гроші вступили в нову фазу свого розвитку. Ця нова фаза характерна тим, що формування вексельного курсу (а отже, й лажу) перестало бути стихійним наслідком вільної гри економічних сил, а потрапило під планомірний контроль суспільства.

Держава з пасивного спостерігача формування лажу на грошовому ринку стає активним керівником цього господарського процесу і в такий спосіб компенсує слабкість паперових грошей, яка полягає в тому, що паперові гроші не мають своєї «внутрішньої цінності» подібно металевим» [17, с. 80—81].

Наведене положення Туган-Барановського є новим кроком у розвитку економічної теорії, класичним, насправді першим у світі обґрунтуванням кредитної теорії грошей, що тепер повсюдно поширена. На це не спромоглися творці австро-угорського експерименту.

Ми, українці, пишаємося тим, що визначний внесок у новітню економічну теорію, що тепер визнається в усьому світі, вніс славний син українського народу, видатний український учений, державний і політичний діяч Михайло Іванович Туган-Барановський.

У підсумку ставлячи запитання, якими ж є характерні риси цієї нової грошової системи, Туган-Барановський відповідає: «Як зазначалося вище, сутність її в тому, що замість пасивного ставлення до формування вексельного курсу держава чи якась спеціально для цього створена господарська організація, що перебуває під контролем держави, бере на себе регулювання вексельного курсу для досягнення найбільшої стабільності тубільної валюти» [Там само, с. 173—174].

Щодо теперішньої практики ненадання банками позик підприємствам, слід сказати, що вона може мати хіба те виправдання, що оскільки підприємства не розробляють планів, під які в радянський період часу виділялись кредити, то й не одержують кредитів. Немає планів — нема й позик. Коротше, усі основні принципи, які застосовувалися для регулювання господарських відносин сталінської адміністративної системи, особливо в ділянці грошово-кредитної політи-

ки, залишаються чинними в умовах п'ятнадцятирічних марних пошуків переходу до ринкової економіки в незалежній демократичній Україні. Як уже відзначалося, такими головними болячками, які дошкулювали радянській економіці, були всеосяжні неплатежі, відсутність реальних механізмів стягнення боргів, платіжна криза, неефективний кредитний механізм тощо. Усе це збереглося у нас.

Свого часу О. Косигін намагався знайти розв'язку проблеми неплатежів, домігшись запровадження показника реалізованої продукції. Вироблена підприємствами продукція вважалась реалізованою, якщо гроші за неї надійшли на рахунок до банку. Необхідність запровадження цього штучного заходу була зумовлена заборонаю на торгівлю грішми (векселями та іншими борговими зобов'язаннями). Це породило інститут штовхачів паперів. Сотні тисяч висококваліфікованих спеціалістів рушили в дорогу за збиранням виручки. Характерно, що це робилося тоді, коли в країнах з ринковою економікою запроваджувався факторинг і підприємства отримували можливість продавати банкам борги покупців їхньої продукції й безперешкодно розв'язувати проблему неплатежів. Подані свого часу автором статті пропозиції Держбанку СРСР щодо запровадження продажу банкам боргових зобов'язань підприємств були розцінені як крамольні й такі, що суперечать плановій економіці [20, с. 3—4].

Запровадження в усій повноті комерційних засад у відносини між підприємствами, кредитно-банківськими та іншими установами передбачає подолання старих догматичних, обмежених поглядів на ринкові відносини, істотне їхнє поглиблення й розширення сфери функціонування, зняття «табу», заборони на розв'язання багатьох питань комерційними методами.

Запропоновані автором заходи щодо створення грошей і розблокування платіжної кризи є безінфляційними. На створення грошей на базі векселя, а отже, і на рефінансування НБУ комерційних банків під заставу векселів інфляція не поширюється, бо кожній грошовій сумі відповідає товарна маса. Оскільки кредитні грошові зобов'язання доводиться гасити, гроші вилучаються з обігу й не справляють тиску на грошову масу. Штучне звуження за цих умов грошової маси душить виробництво, підриває його ринок. Нами не використовуються чудові властивості кредитних грошей, зокрема та, що векселі оплачуються чи взаємопогашуються, борги гасяться й проблема зайвих грошей взагалі зникає. Якщо виробляються й продаються товари — з'являються гроші, векселі почергово пред'являються до сплати й гасяться. На цьому їхнє життя закінчується, і жодних проблем суспільство з ними не має [21].

Реальний факт комерційного кредиту, тобто поставка товару до його оплати, враховується в різниці валюти векселя й вартості товарів чи в процентній ставці. При потребі грошей вексель можна продати чи заставити в банку, і тоді комерційний кредит, оформлений векселем, перетворюється в банківський у вигляді так званого вексельного кредиту або використовується як засіб платежу в розрахунках з іншими підприємствами. Залежно від потреби банку частину вексельного портфеля він може переоблікувати чи заставити в НБУ під невисокий відсоток, бо для нього торгово-промисловий вексель є показником потреби господарського обороту в ліквідності, про яку він і повинен турбуватися. За умов відсутності тут штучного придушення інфляції разом з виробництвом життя починає бити джерелом. І цьому сприяє організація кредиту, який більше не душить виробництва, не гальмує його розвитку, а, навпаки, стимулює.

«З того часу, як поглибився поділ праці і торгівля грішми відокремилась від торгівлі товарами й перетворилась на окремих, самостійний вид діяльності та підприємництва, виробники, що реалізували товари, більше не залежать від того, чи покупці їхньої продукції своєчасно перерахували їм гроші, бо мають змогу безперешкодно перетворювати грошові вимоги на гроші, під заклад грошових вимог (векселів) отримувати кредит, здійснювати їх дисконт, шляхом проведення факторингових операцій відразу після відвантаження товарів покупцям продати комерційним банкам чи спеціальним конторам борги покупців, передоручивши їм заодно й ведення своїх рахунків, звільнивши руки для виробничої й комерційної діяльності. За цих умов стягнення з покупця платежу стає, отже, справою банку, а не підприємства. Для таких посередницьких функцій і виникли спеціальні установи — комерційні банки, які в нас ухиляються від цієї роботи і зосередили свою увагу на чистій грошовій спекуляції» [22].

Це створення кредитних грошей опосередковується банками, які утворюють багато депозитів і позик. Здатність банків створювати гроші — одна з причин, через яку держава суворо повинна контролювати їхню діяльність. Однак в Україні цей державний контроль за діяльністю банків повністю відсутній...

Свої наукові здобутки щодо кредитних механізмів створення грошей, на яких базується нова монетарна теорія, намагався використати в період національного відродження, боротьби за незалежність і розбудову самостійної держави, в ім'я якої я трудився все життя, і боровся за неї, незважаючи на партійно-кадебістський терор. Досить повно питання про необхідність використання комерційних механізмів створення грошей, які пропонувалося запровадити, автор виклав в до-

повіді на Установчому з'їзді Народного руху України 8 серпня 1989 р., у якій сказав: «Суверенітет неможливий без створення власної фінансової, грошової, кредитної системи, власної банківської системи... Треба випустити власні гроші... В програмі Руху слід відобразити особливий пункт про те, щоб управління позичковим фондом і справою створення кредитних ресурсів і позичкового капіталу перебувало в повній компетенції народу України, щоб створений був Український банк» [23, с. 30—31].

Більш повно ці ідеї викладені в програмних документах з'їзду, над якими я працював спершу в складі оргкомітету щодо підготовки з'їзду, а на з'їзді — у складі редакційної комісії. У цих документах, зокрема, говориться: «Необхідно відродити торгівлю грішми (векселями та іншими цінними паперами), комерційний кредит, здійснити випуск власних грошей, організувати незалежну від центральних органів грошову систему, забезпечити згодом обмін власної валюти на гроші інших держав, тобто встановити контроль за такими ділянками фінансової діяльності, від яких залежить здоров'я економіки, передати в компетенцію республіки управління кредитними ресурсами й позичковим фондом» [23, с. 218—219]. Усі ці висунуті мною на з'їзді пропозиції були близькими до концептуальних засад визнаної в усьому світі теорії грошей М.І. Туган-Барановського, в якій акцентується увага на регулюванні цін на векселі Центральним банком і комерційних принципах створення грошей. В озвучених на з'їзді документах, як видно, пролунали ідеї видатного сина України, на адресу якого протягом усіх 70 років радянської влади в країні не було сказано жодного доброго слова.

З приводу висунутих автором на з'їзді пропозицій історик РУХу В. Ковтун відзначає, що «в галузі економіки вже тоді професор М. А. Швайка пішов далі невиразного гасла «економічної самостійності в складі СРСР», а за ключові визначив завдання створення в Україні власної фінансово-кредитної системи, Українського національного банку, власної грошової одиниці, що на той час сприймалося як сенсація» [24, с. 128—129]. Разом з народними депутатами, працівниками Ради Міністрів України (заступниками голови), науковцями України (академіками НАН України М.Г. Чумаченком, В.М. Геєцем та ін.), а також ученими Гарвардського університету (США) Вільямом Хоганом, Джозефом Беллом, Крісом Кеназі, Джоном Х'юком на урядовій дачі в Пущі-Водиці в 1990 р. опрацював програму реформування економіки України й переходу до ринкової, схваленої Верховною Радою України [25].

На сесії Верховної Ради 04.01.92 р. від Народної Ради автор статті виступив з альтернативною програ-

мою переходу України до ринкової економіки, у якій ставив питання про державне регулювання економіки, застосування протекціоністської політики, ліквідацію сталінської кредитно-банківської системи, негайне запровадження національної валюти, розбудову митниці та інших атрибутів державності [26]. Наша програма була повністю самостійницькою, без заходів шокової терапії, не допускала жорсткої монетарної політики, що її нам нав'язували ззовні, базувалася на чітких ринкових принципах й ефективних методах господарювання. Вона розроблялася на протигагу урядовій програмі, яка дублювала авантюристичні гайдівські експерименти в Росії.

У зв'язку з цим постає правомірне питання: як Україна використовує в державному будівництві й особливо при створенні грошово-кредитної й банківської системи молоді держави фундаментальні положення з багатого наукового арсеналу Туган-Барановського й передусім його поради щодо потреби ефективного регулювання вексельного обігу як основи кредитної грошової системи? Не лише про невміле використання вексельного обігу, а про його повне й тривале ігнорування, через що грошова система будується на піску, я настирливо пишу 15 років у численних працях (монографіях, брошурах, статтях, опублікованих у провідних журналах, у доповідних записках, адресованих державному керівництву України). Для прикладу наведу положення статті «Неефективність грошово-кредитних механізмів», у якій говориться: «В Україні, за даними НБУ, частка векселів у розрахунках не перевищує 1%. Для порівняння: у Росії аналогічний показник дорівнює близько 9%. У Росії векселі є ліквідними цінними паперами і ринок боргових зобов'язань забезпечується ними на 75%. Через цей канал в основному здійснюється розширення обігових коштів. У нас цього не робиться, і тому вони дефіцитні. З розширенням вексельного обігу підприємства отримали б додаткові дешеві обігові кошти для задоволення поточних господарських потреб і на модернізацію виробництва. Банки, обслуговуючи вексельні звернення клієнтів, матимуть чималі прибутки, а держава за рахунок прискорення руху капіталу та збільшення податкових надходжень, зможе оживити економіку. Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР) № 103 від 18 березня 2002 р. векселі вилучені з торгів на організованому фінансовому ринку. Рентабельність операцій з векселями 2002 р. становила 1,58%, тоді як у 2000 р. — 3,05%» [27, с. 5].

Нині суб'єкти господарювання уникають використання векселів через те, що в усіх операціях, зокрема розрахункових, вексель визнається лише цінним папером (а не платіжним документом), унаслідок чого

операція стає бартерною (відбувається обмін товару на товар-вексель) і, відповідно, обкладається податком на додану вартість. Видача фінансових векселів (зобов'язань, під які комерційні банки залучають грошові кошти підприємств) була заборонена 2001 р. із запровадженням у дію Закону України «Про обіг векселів в Україні».

Операції з видачі фінансових векселів вважалися найбільш поширеними пасивними операціями банків із залучення вільних грошових коштів юридичних осіб. На відміну від емісії депозитних сертифікатів видача фінансових векселів мала деякі переваги: відпадає потреба друкувати одноразово велику кількість бланків, спрощується система зміни права власності на вексель, полегшується використання фінансових векселів у грошових розрахунках між підприємствами та підприємствами з банком.

Таким чином, нехтування комерційного кредиту й вексельного обігу, що тягнеться ще з часу сталінської кредитної реформи 1930—1932 рр., є серйозною прогалиною в грошово-кредитній політиці України. На цьому акцентують увагу багато дослідників, які, зокрема, підкреслюють: «Насильницьке приниження вексельних операцій у Радянському Союзі в ході так званої кредитної реформи ще й нині виявляє свої негативні наслідки в Україні. Відсутність знань, умінь і навичок демократичного функціонування економіки на основі вексельного кредиту й досі не дає змоги забезпечити надійність та своєчасність розрахункових операцій. Становище постачальника погіршує не лише інфляція, а й фактична недієвість документа, що належно підтверджував би відвантаження продукції в борг, свідчив про беззастережність зобов'язання покупця та виключав суперечки щодо наявності чи величини боргу» [28, с. 5—6].

Скеровуючи кредитні ресурси на обслуговування спекулятивних, тінювих операцій, банківська система водночас позбавляє кредитів життєвоважливі для України виробництва, які з цієї причини хиріють і занепадають. У значній мірі через брак кредитних ресурсів і їх дорожнечу не може розвинути фермерство, розквітнути малий і середній бізнес як база забезпечення добробуту більшості населення країни. Мільйони теперішніх безробітних в Україні, а також не менша кількість тих, хто в пошуках праці й кращої долі виїхали за кордон, при позитивному розв'язанні цього питання могли б працювати в Україні, збагачувати її й створювати для себе людські умови життя.

Банківська система сковує розвиток продуктивних сил і запровадження нових форм ринкового господарювання, стоїть на перешкоді раціонального використання народногосподарських ресурсів і ощадливого, високоефективного й раціонального господа-

рювання. Україна не має своєї грошової системи, і на українському ринку владарює чужинець і зайда — долар. Гривнева готівка в п'ять разів менша від доларової. В українській валюті здійснюється мізерна частка платежів і розрахунків. У результаті безрозсудної доларизації Україна подарувала США близько 20 млрд доларів емісійного доходу.

Доларизація підриває національні інтереси України, сприяє незаконному відпливу капіталу за кордон, збіднює суспільство й державу, штучно знецінює й деформує структуру обігу національних грошей. Долар перетворився на стимулюючий засіб корупції, хабарництва, підкупу іноземцями потрібних посадових осіб, суддів, засобів масової інформації.

Для полегшення тіншових незаконних злочинських операцій і для уникнення оподаткування в 10 разів розширено готівковий обіг, який сягає 41% загального обігу. Він проходить повз банки, не відображається на рахунках, а тому й не оподатковується. Готівковий обіг різко зменшує грошовий мультиплікатор.

Грошова система України своєю суттю нагадує надто дорогу, характерну для XIX ст. золотомонетну систему з деякими змінами, внесеними Й. Сталіним і арабськими шейхами. Грошово-кредитна й банківська система України не тільки неефективна, а й надто дорога, марнотратна. Живучи в епоху високих технологій, в інформаційному віці, ми не намагаємося знайти нові способи зниження непродуктивних витрат обігу й часу, що затрачується на здійснення грошово-кредитних і платіжно-розрахункових операцій.

В Україні немає спецбанків, і тому величезні кредитні ресурси нераціонально використовуються. Усі банківські установи є лихварськими шарагами з висмоктування з економіки ресурсів. Грабіжницькі банківські відсотки, які в 5 разів є вищими, ніж у цивілізованих країнах, обезкровлюють економіку.

Основні кредитні ресурси скеровуються на обслуговування посередницьких платіжно-розрахункових операцій, тоді як в інвестиції скеровується лише 6% кредитних ресурсів.

Банківська система виявилась нездатною організувати швидкодієву й ефективну систему платежів і розрахунків, через що в країні протягом 14 років бушує руйнівна платіжна криза. Кредиторська і дебіторська заборгованість у всіх суб'єктів господарювання становила 356,1 і 284 млрд гривень. Найбільшою прогалиною в діяльності НБУ є те, що він не організував системи рефінансування й штучно створив кредитний голод. Частка кредитних ресурсів центрального банку в кредитних портфелях банків з року в рік зменшується. У 1997 р. вона становила 11,3%; у 1998 р. — 5,7%; у 1999 р. — 4,2%; 2000 р. — 2,3%; у 2001 р. — 2%; у 2002 р. — 1,8%. Причому частка короткот-

ривалих кредитів (на один день) становила в 2003 році 85—90% від загального обсягу рефінансування. Останнім часом рефінансування Нацбанком комерційних банків зовсім не відбувалося. На Київській фондовій біржі обертались цінні папери, які сміливо можна назвати прообразом опціонів, торгівля якими сформувалася на півстоліття пізніше (Бізнес. — 1997. — № 38 (245). — 22 січня). За належної організації торгівлі грішми Україна могла б перетворитись на східноєвропейську Швейцарію.

Банківська мережа покриває незначну територію країни, на якій зосереджений основний виробничий потенціал і крутиться тіншовий бізнес. Є навіть обласні центри, у яких немає банків. Населення не бере участі в інвестиціях. Багатства розкрадаються, промотуються й вивозяться за кордон. Україна має величезний досвід організації кредитівок, які відіграли величезну позитивну роль у становленні УНР. Через корупцію й злочинство кредитний рух в Україні не може відродитися. Увесь світ буде свої грошові системи на концепціях видатного українського економіста зі світовим іменем М.І. Туган-Барановського. Ми ж на світових смітниках підбираємо віджилі монетарні системи й намагаємося ними відродити Україну...

Кабінет Міністрів повністю усунутий від регулювання грошово-кредитної політики та здійснення контролю за банками. Це ж стосується місцевих органів влади, які зовсім не втручаються у функціонування банківської системи. У США, наприклад, використовується банківська система подвійного підпорядкування, відповідно до якої федеральні й місцеві органи влади наділені значними повноваженнями у сфері регулювання й нагляду за банківською діяльністю. На рівні штатів створюються банківські ради чи банківські комісії штатів з банківської діяльності, про що наші органи влади на місцях і мріяти не можуть. Період у США після 1933 р. називали періодом регульованої державою банківської діяльності. До складу Федеральної резервної ради входить міністр фінансів, контролер грошового обігу (у нас взагалі такої посади немає), а також представники регіонів, груп підприємців і галузей. Два члени ради повинні мати великий досвід роботи в банках.

Розвиток світових грошово-кредитних і валютних відносин після смерті Туган-Барановського з кожним днем підтверджує правильність його наукових висновків. Спершу зникла облудлива видимість, що випуск паперових грошей центральними банками був тісно пов'язаний з кількістю золота, що перебувало в їх розпорядженні. Війна 1914—1918 рр. повністю скасувала це становище: внутрішня конвертованість золота була скасована і, незважаючи на вжиті згодом зусилля, так і не була відновлена, а всезагальна інфляція ставила під загрозу ціну золота.

Уперше міжнародна валютна угода була укладена на Генуезькій конференції 1922 р. Відповідно до неї долар США та англійський фунт стерлінгів були оголошені еквівалентами золота й запроваджені в міжнародний обіг як світові гроші. Наступна міжнародна угода була оформлена на Бреттон-Вудській конференції 1944 р., яка встановила, що функція світових грошей зберігається за золотом як засобом кінцевих розрахунків між країнами, хоч масштаби його використання скорочувались. Разом із золотом як міжнародний платіжний засіб і резервна валюта в міжнародному обороті був визнаний долар США, який прирівнювався до золота за офіційним співвідношенням 35 доларів за троїсту унцію (31,1 г), і меншою мірою — фунт стерлінгів Великої Британії.

Крім міжнародних валютних угод, підписувались регіональні валютні угоди (валютні блоки, валютні зони), які забезпечували панівне становище однієї грошової одиниці найбільш розвиненої держави в зовнішньоекономічних відносинах країн, що їх підписали. Так були створені Стерлінговий блок (1931 р.), Доларовий блок (1933 р.), Золотий блок (на чолі із Францією, 1933 р.). Під час Другої світової війни й після її закінчення на базі валютних блоків сформувались зони — стерлінгова, доларова, французького франка, а також з'явилися зони голландського гульдена, італійської ліри, іспанського песо, південноафриканського ринда.

Важливу роль у міжнародних розрахунках відігравали валютні кліринги, які являли собою систему розрахунків між країнами на основі заліку взаємних вимог відповідно до міжнародних платіжних угод, які передбачали клірингові рахунки, валюту, порядок вирівнювання платежів.

Світ ще не встиг відновити стабільності, як Друга світова війна знову перервала нормальне функціонування економіки. Після війни, згідно з домовленостями, досягнутими в Бреттон-Вуді, були засновані Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Міжвалютний фонд і створені механізми міжнародних платежів. Золото, виключене з внутрішнього грошового обігу, було поставлене в центр міжнародної валютної системи. Функціонування золотовалютного стандарту, запровадженого того часу, зіштовхнулось згодом з багатьма труднощами, що значно зменшило значення золота й сприяло перегляду його ролі.

Уже відразу після Другої світової війни золото звільнило місце долару як головному міжнародному платіжному засобу, що в дійсності був борговим зобов'язанням США. Запаси металу, створені Сполученими Штатами, забезпечували конвертованість долара за курсом, встановленим у 1933 р., а економічна могутність США (особливо коли Європа стала жерт-

вою воєнної розрухи) підтримувала попит на американські товари і, отже, на долари. Відновлення європейської і японської економіки призвело, починаючи з 1958 р., до відновлення конвертованості основних західних валют і значно змінило загальну ситуацію. Золоті запаси партнерів Сполучених Штатів відновлювались завдяки дефіциту американського платіжного балансу, що супроводжувалось і скороченням запасу коштовного металу в США, на якому базувалася довіра до долара. Одночасне використання доларових авуарів зростало. Приватні угоди з золотом для потреб промисловості та ювелірного промислу, а головне — для тезаврації (особливо на Лондонській валютній біржі, де вони були знову дозволені з 1954 р.), з кінця 50-х років з великими труднощами вдалося здійснювати за офіційним курсом. Була поставлена під сумнів здатність західних країн, і особливо Сполучених Штатів, довгочасно підтримувати ціну золота в умовах, коли інфляція всюди вела до відчутного піднесення загального рівня цін. Однак утворення золотого пулу центральними банками провідних країн підтвердило намір урядів підтримувати цю ціну. Таке співробітництво дозволяло ефективно контролювати ринок, але не знищувало глибинні тенденції, що ним рухали. Попит на золото зростав залежно від збільшення нетривалих зовнішніх боргів Сполучених Штатів, і це тоді, коли американські золоті запаси зменшувались. Сполучені Штати втратили величезну кількість золота внаслідок застосування архаїчних, шкідливих монетарних підходів.

Нестійка вже від 1960 р. (колишнє у федеральній резервній системі золото ледве покривало загальну масу доларів, що ходили поза межами США) конвертованість американської валюти в 1965 р. перетворилась на фікцію, тому що золоте покриття доларових авуарів більше не забезпечувалось. Дилема, що стала особливо помітною в результаті теоретичних суперечок, багато яких велось із початку 60-х років, здавалась нерозрешимою. Це була дилема між поверненням до системи, яка справді базувалась на золоті, що значно вимагало б підвищення його ціни для того, щоб обсяг міжнародних ліквідних засобів відповідав потребам розвитку зовнішніх операцій, і відмовою від золота й його заміною інструментом, створеним міжнародною чи навіть наднаціональною установою. Економісти ніяк не могли зробити вибору, що якимось виправдовувало поведінку урядів, які на конференціях і засіданнях робочих груп намагались знайти середній розв'язок.

Часті кризові явища міжнародної валютної системи, що все збільшуються, викликані судомними пересуваннями капіталу, відображали недовіру біржовиків до золота, що поступово призвело до становища, коли воно втратило основну частину своїх гро-

шових функцій. Розпуск золотого пулу 1968 р. після виходу з нього Франції в 1967 р. викликав дуже істотне підвищення ціни золота на вільному ринку, підкресливши таким чином штучний характер його офіційного курсу. У серпні 1971 р. США офіційно відмовились від конвертованості долара в золото, підтвердивши тим самим усунення золота як інструмента обміну. Крім того, численні зміни обмінного курсу, характерні для 1967—1973 рр., і особливо зміна паритетів, погоджені в кінці 1971 р., показали, що для вирівнювання платіжних балансів політичні діячі обрали розробку нової структури обмінних курсів і, зокрема, нового паритету долара до європейських і японської валют, незалежно до встановленої ціни золота. Ці події, що наступили за створенням спеціальних прав запозичення (СПЗ), дозволили тим, хто вже давно вимагав відміни валютної функції долара, передбачити скромну відмову від цього «варварського пережитку», як після війни говорив про золото Кейнс.

Після багатьох років переговорів і тиску з боку США відповідно до Ямайських домовленостей (січень 1976 р.) було ухвалене рішення про офіційне скасування використання золота як стандарту. Усякі посилення на золото зникли зі статуту МВФ, який, починаючи з часу вступу в дію другої поправки (у 1978 р.), використовує як рахункову одиницю СПЗ і скоротив свій золотий запас. І все ж фінансове й політичне керівництво західного світу не переставало доводити своєю поведінкою й навіть своїми заявами, що воно, як і раніше, розраховує на грошову функцію золота. Коливання країн-боржників, що супроводжували їхню згоду на погашення зовнішньої заборгованості золотом, показують, що доля цього металу не є для них безнадійною. Навіть важко сказати, чи роблять вони це з обережності, чи інтуїтивно. Центральні банки зовсім не намагались слідувати прикладу американського казначейства, яке хотіло створити прецедент публічного розпродажу частини свого значного золотого запасу. Вони по-старому вважають, що золото надзвичайно цінний резервний засіб, і навіть купують його прямо або через посередників БМР — коли золото є в продажу на аукціонах МВФ.

Оскільки золото втратило монетарні властивості, то й побудовані на золоті теорії грошей втратили значення й виявились непридатними для аналізу сучасної грошової системи, яка за своєю природою є кредитною. Проте золото досі залишається ознакою багатства. Попит на золото перевищує потреби промисловості та ювелірної справи. Приватна тезаврація традиційно поширена в таких країнах, як Франція та Індія, поступово охопила весь світ, а контрольні заходи, скеровані на її обмеження, часто призводили лише до зловживань. Повна лібералізація торгівлі золотом у США в 1975 р. через деякий

час викликала значне придбання золота американськими резидентами, яким ці купівлі були заборонені протягом 40 років. Недовіра до долара в поєднанні з таким ростом попиту, до якого додався ще й попит з боку власників нафтодоларів, призвели до приголомшливого стрибка ціни на золото в 1978—1979 рр. Уряди не змогли протидіяти цій хвилі спекуляції, одним з посередніх наслідків якої стало підвищення вартості офіційних авуарів у золоті. Від 1979 р., незважаючи на зниження ціни золота, яке розпочалось у 1980—1981 рр. і тривало до середини 1982 р., золото, що зберігалось у центральних банках (його обсяг залишався стабільним і становив близько 30 тис. тон), становила у вартісному виразі й за ринковими цінами більше половини офіційних резервів країн—членів МВФ.

Чиста заборгованість Сполучених Штатів Америки перед зовнішнім світом становить приблизно 3 трлн доларів, а готівкових грошей за межами США тепер перебуває в обігу близько 400 млрд доларів. Мабуть, не лише золотих запасів США, а й цілого світу не вистачило б для того, щоб погасити ці борги.

Марні спроби використати золото як резервний актив зробили країни Європейського Союзу при формуванні європейської валютної системи, яка через свій Фонд спершу створила екю, а згодом євро під забезпечення частиною золотих і доларових авуарів центральних банків, що беруть у ньому участь. Тут очевидне марне намагання повернути жовтий метал на трон. У свою чергу уряд США доручив спеціальній комісії проаналізувати роль, яку можна було б довірити золоту у валютній системі. Після дев'яти місяців роботи в березні 1982 р. комісія подала доповідь. Суперечності виявились надто великими для того, щоб виробити загальні рекомендації. Меншість висловились за повномасштабне повернення до золотого стандарту, який, мовляв би, є єдиним засобом відновити стабільність цін. Більшість експертів дійшли висновку, що в цей момент не було причин змінювати роль золота, однак вони не виключали можливості, що згодом роль золота як грошей знову посиляться і розширяться.

Для країн—учасниць Європейської валютної системи (ЄВС), які з березня 1979 р. запровадили регіональну міжнародну розрахункову одиницю — екю, валютна політика характеризувалась двоїстістю. На відміну від СПЗ нова одиниця забезпечена на половину золотом і доларами США (за рахунок об'єднання 20% офіційних резервів країн—учасниць ЄВС), а на половину — їхніми національними валютами. Екю була не паперовою грошовою одиницею і виступала у вигляді записів на рахунках у центральних банках країн-членів. Вартість екю визначалась так само, як і СПЗ, середньозваженим курсом валют країн-членів. Їх використовували в розрахунках 12 країн ЄВС. Із запро-

вадженням євро в січні 1999 р., що створило серйозну конкуренцію долару й значно звузило сферу його функціонування, фінансова ситуація в європейських країнах значно стабілізувалася. У Європі вже досягнутий рівень грошово-кредитної й банківської інтеграції, який ще не снився 20 років тому.

Література

1. **King R., Levin R.** Finance and Growth: Schumpeter. Might Be Right // *Quarterly Journal of Economics*, 1993. — С. VIII. 2. **Педагогіка XXI століття: орієнтири, цінності, перспективи** // Матеріали науково-практичної педагогічної конференції. — К.: КНПУ, 2003. — 412 с. 3. **Мит Г.** Деньги и власть. — М.: «ИК Аналитика», 2002. — 388 с. 4. **Туган-Барановский М.И.** Основы политической экономии. — Пг., 1918. — 356 с. 5. **Долан Эвин Док., Кэмпбэл Колин Д., Кэмпбэл Розмари Дж.** Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — М.: СПб., 1993. — 534 с. 6. **Финансы**, денежное обращение, кредит / Под ред. Л.А. Дробозиной. — М.: «Финансы», Издательское объединение «ЮНИТИ», 1999. — 424 с. 7. **Гроші та кредит** / Під ред. Б.С. Івасіва. — Тернопіль: Картбланш, 2000. — 298 с. 8. **Беляков М.М.** Вексель как важнейшее средство платежа. — М.: Трансферт, 1992. — 248 с. 9. **Швайка М.А.** Удосконалення банківської системи як передумова подолання платіжної кризи // *Економіка України на шляху її подальшого реформування: Матеріали Всеукр. наради економістів 14—15 вересня 1995 р.* — К.: Генеза, 1995. — 246 с. 10. **Швайка М.А.** Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України (лихварські банківські пута — гальмо на шляху ринкових реформ, підприємництва і відродження України). — К.: Вид-во Київ. міжнар. ун-ту, 2004. — 128 с. 11. **Швайка М.А.** Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності. — К.: Парламентське вид-во, 2000. — 336 с. 12. **Михаил Иванович Туган-Барановский.** Экономические очерки. — М.: РОССПЭН, 1998. — 512 с. 13. **Who's who**

in Economics. A Biographical Dictionary of Major Economists 1700—1986. 2-nd ed. — Brighton, 1987. — P. 843. 14. **Горкіна М.П.** Туган-Барановський в економічній теорії та історії. — К.: Ін-т економіки Національної академії наук України, 2001. — 268 с. 15. **Українська радянська енциклопедія.** — Т. 14. — С. 582—583. 16. **Коропецький І.-С.** Внесок Михайла Тугана-Барановського в монетарну економіку. // Горкіна Л.П. М.І. Туган-Барановський в економічній теорії та історії. — К., 2001. — С. 219. 17. **Туган-Барановський М. І.** Паперові гроші і метал. — К.: Київ. нац. екон. ун-т, 2004. — 216 с. 18. **Власенко В. Є.** Теория денег в России. Конец XIX — дооктябрьский период XX ст. — К., 1963. — 268 с. 19. **Декрет Ради Народних Комісарів від 25 липня 1922 р.** «Про надання Державному банку права випуску в обіг банківських білетів» // *История Государственного банка СССР в документах.* — М., 1971. — С. 161—162. 20. **Швайка М.А.** Українська гривня (історія грошей через призму боротьби за незалежність). — К.: Вид-во Київ. міжнар. ун-ту, 2004. — 312 с. 21. **Швайка М.А.** Перспективи розвитку законотворення щодо вдосконалення грошово-кредитної і банківської системи України // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Парламентаризм в Україні: теорія і практика» (26 червня 2001 р.) — К.: Верховна Рада України. 2001. — С. 59—67. 22. **Верховна Рада України** дванадцятого скликання 1990—1994 роки. — К.: Вид-во «Кий», 1998. — С. 640—641. 23. **Три дні вересня** вісімдесят дев'ятого // Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. — К., 2000. — 292 с. 24. **Ковтун В.** Історія Народного Руху України. — К.: Факт, 1999. — 356 с. 25. **Концепція** переходу Української РСР до ринкової економіки // *Відомості Верховної Ради Української РСР.* — 1990. — № 48. — 27 листопада. — С. 884—898. 26. **«Голос України».** — 1992. — 22 січня. 27. **Економічний часопис XXI століття.** — 2004. — № 2. — С. 4—6. 28. **Демківський А.** Вексельна справа. — К.: Либідь, 2003. — 344 с.